

ERIK ARUP OG HANS KRITIKERE

AF

INGA FLOTO

De følgende sider tjener flere formål: jeg har dels villet diskutere nogle af de synspunkter, der fremsættes i de seneste års debat om Erik Arup, og dels har jeg forsøgt at analysere den samtidige kritik af Arups Danmarkshistorie, og konfronteret denne analyse med de først-diskuterede synspunkter. Målet har været at nå frem til en historiografisk placering af Erik Arup, en dybere forståelse af hvori forfatterskabets egenart består. — Artiklens indhold står i høj grad i gæld til de studenter, der deltog i min øvelsesrække i efterårssemestret 1977, forhåbentlig har inspirationen været gensidig.

Erik Arup vil altid indtage en selvskreven plads blandt sit lands ypperste historikere. Det er derfor utvivlsomt også rigtigt, når Palle Lauring i sin anmeldelse af Gyldendals nye Danmarkshistorie skriver, at man gennem hele værkets første bind ser, »at Erik Arup står som klassikeren, den ny danske historieskrivnings fader, selv om der peges på, hvor nyere forskere er uenige med ham«. ¹ For sandheden er jo, at det var Erik Arup, og ikke den kritiske historieforsknings grundlægger, Kr. Erslev, der leverede den første traditionsfri fremstilling af vort lands historie frem til 1660 — og dermed grundlagde en ny tradition. På den anden side er det vel heller ikke for meget sagt, at Arups forfatterskab er et traume i dansk historieskrivning. Hans samtid gav hans hovedværk, Danmarkshistorien, en blandet modtagelse; hans elever var fascinerede, men mange fik siden skrupler, og senere generationer har delt skæbne med dem.

Om den fortsatte interesse vidner den bølge af nye behandlinger af Arups forfatterskab, der har set dagens lys i de senere år: Aksel E. Christensen har udgivet Arups udvalgte afhandlinger og anmeldelser og forsynet dem med en på een gang indforstået og dog kritisk introduktion, ² og Povl Bagge har i Historisk Samfunds jubilæumsskrift skrevet artiklen om Erik Arup. ³ Mens Aksel E. Christensen vel kan karakteriseres som en Arup-elev, hvis hele forfatterskab er eet stort opgør med mesterens arbejde, vil næppe nogen — mindst af alle han selv — betegne Bagge som elev af Arup; dette gør dog ikke hans artikel mindre indsigtfuld.

¹ Palle Lauring: Historikernes Danmarks historie, Politiken 13/1-78.

² Erik Arup: Udvalgte afhandlinger og anmeldelser. Med indledning af Aksel E. Christensen. I-II. Reprografisk genudgivet og forlagt af Selskabet for udgivelse af kilder til Dansk Historie. København 1977.

³ Linier i dansk historieskrivning i nyere tid (ca. 1890-1950). Udgivet i anledning af Historisk Samfunds 75-års jubilæum af Den danske historiske Forening. 1976: Povl Bagge: Erik Arup, s. 35-53.

Medens Povl Bagge og Aksel E. Christensen har haft Arup som lærer, tilhører Jens Christian Manniche⁴ og E. Ladewig Petersen⁵ en anden tid. De har begge i *Historisk Tidsskrift* beskæftiget sig med forfatterskabet, og de har begge sat sig ambitiøse mål: Den ene vil give en historieteoretisk/historiografisk karakteristik og placering af Arups forfatterskab, den anden vil analysere strukturen ikke blot i Arups forfatterskab, men i en hel historiografisk tradition. Hans Kryger Larsen⁶ har i sit publicerede speciale villet underkaste Arups tidlige forfatterskab en historiografisk stramt defineret analyse; mens endelig Göran B. Nilsson⁷ ud fra en udpræget sympatetisk synsvinkel har behandlet Arups metodiske synspunkter i en artikel i *Svensk Historisk Tidsskrift*.

Fælles for de fire sidstnævnte indlæg er en hævvelse af det synspunkt, at Arup repræsenterer metodiske holdninger, der er væsensforskellige fra hans samtidige kollegers, og — sådan må det opfattes — mere avancerede. Kernen i argumentationen er indeholdt i Manniches overskrift: »Tysk-kritisk og fransk-kritisk skole«, og går tilbage til synspunkter, Arup selv har fremført på forskellige tidspunkter, mest prægnant i den årelange polemik med Aage Friis om forskellige problemer i det 18. og 19. århundredes historie. I 1930 formulerede han sine synspunkter således:⁸ »Her står vi forøvrigt, som jeg allerede tidligere har påpeget, ved et af de hovedpunkter i al historisk forsken, hvor der tydeligt viser sig en bestemt modsætning mellem en ældre og en yngre kritisk retning. Den ældre, som man måske kan betegne som den tysk-kritiske skole, kan ikke komme bort fra, at historikeren som grundlag for sin opfattelse altid må have et samtidigt eller dog primært kildested, hvor netop denne bestemt udtales; quod non est in actis, non est in mundo. Den nyere retning mener, at dette ikke er nødvendigt, fordi historikerens arbejde går ud på af de samtidige eller dog primære kilder gennem kildekritik at udsondre sikre kendsgerninger, ud fra hvilke han skriver sin skildring og danner sig sin opfattelse af begivenheder og personer, uanset om denne hans opfattelse allerede er formet i ord i en eller anden af selve de samtidige eller dog primære kilder, hvilket altid vil bero på en tilfældighed, eller ikke. Da denne karakterisering af historikerens arbejde allerede tidligt og mest prægant er fremsat af de franske metodikere Langlois og Seignobos, kan man måske betegne denne nyere retning som den fransk-kritiske skole«.

Men allerede i 1921 lød det i direkte polemik med Aage Friis:⁹ » . . . Når han

⁴ Tysk-kritisk skole og fransk-kritisk skole. Et bidrag til studiet af historieteoretiske synspunkter i Danmark. HT 75, 1. s. 39–58.

⁵ Omkring Erik Arup: Struktur og grænser i moderne dansk historieforskning (ca. 1885–1955), HT 78, s. 138–182. Artiklen er desuden en anmeldelse af den i note 1 nævnte Arup-udgave.

⁶ Erik Arup. En historiografisk undersøgelse af Arups videnskabs- og historiesyn 1903–1916. Odense Universitetsforlag, 1977.

⁷ Göran B. Nilsson: Om det fortfarande behovet av källkritik, (Svensk) HT 1973, 2.

⁸ Erik Arup: Danmarks krise 1863, Scandia III, 1930, s. 47–48; Udvalgte afhandlinger II, s. 291–292.

⁹ Erik Arup: Kritiske Studier i nyere dansk Historie. Intermezzo. Bernstorff og Moltke. HT 9. r. II, 1921, s. 112–113; Udvalgte afhandlinger II, s. 124–125. – Udeladelserne mine, og udhævelsen Arups.

(Aage Friis) så fortsætter: »kilderne indeholder intet herom«. Mener han dog kun, at der ikke kan anføres nogen kilde, hvori det med rene ord står skrevet eller direkte meddeles os, at et sådant modsætningsforhold var til stede. . . . men bortset herfra kommer min ærede kritiker ved denne argumentation betænkelig nær til den gamle skriftlige procesmådes grundsætning: *quod non est in actis, non est in mundo*. Denne sætning er naturligvis særlig forkastelig i historisk forskning. Historikeren har af teksterne at uddrage alle kendsgerninger og derefter give en forklaring af disse kendsgerningers indbyrdes forhold og sammenhæng og vel at mærke en forklaring, der indoptager og dækker alle af teksterne og i dem afhjælede kendsgerninger. Nu tillader i dette tilfælde alle de af teksterne udtagne kendsgerninger, også, som jeg ovenfor har søgt at påvise, de af selve de Beringskjoldske breve udtagne kendsgerninger, ingen anden mulig forklaring end den, at der i febr.—maj 1762 bestod et modsætningsforhold mellem Bernstorff og Moltke i henseende til behandlingen af det russiske spørgsmål. Men i så tilfælde er det for den historiske forsker også aldeles ligegyldigt, om dette modsætningsforhold er udtrykkeligt bevidnet i et kildeudsagn eller ej. Det kan ikke tit nok siges, at det er *kendsgerningerne*, historikeren har at sammenholde og forklare, og at teksterne kun er hans materiale til kendsgerningernes uddragning«.

Vi præsenteres altså her for Arups *videnskabelige selvforståelse*, formuleret på et tidspunkt, hvor han vel arbejdsmæssigt stod på et højdepunkt. Det er imidlertid synspunkter, der kan spores tilbage til forfatterskabets tidligste stadier, til de nu klassiske artikler og anmeldelser i *Historisk Tidsskrift* i perioden fra 1903 til 1915. Aksel E. Christensen har givet følgende karakteristik heraf:¹⁰ »Således bliver det først i de følgende offentliggjorte arbejder, at Arup fremtræder med sit eget fysiognomi, men da allerede klart markeret. Både med hensyn til metode og historiesyn fremgår det af såvel den store og indtrængende afhandling *Den finansielle side af erhvervelsen af hertugdømmerne 1460—1487* fra 1903 som af den lange anmeldelse af William Christensens *Dansk statsforvaltning i det 15. århundrede* fra det følgende år, der begge giver utvetydigt udtryk for de strenge krav til historikeren om udtømmende kildebennyttelse og om den optimistiske tilid til kildekritikkens evne til at etablere »sikre kendsgerninger« som udgangspunkt for hans fremstilling. Karakteristisk for Arups forfatterskab er også begge steder en konsekvent forkærlighed for de konkrete kilder, »levningerne«, herunder især dokumenter og aktstykker, der opfattes som tilforladelige, mens beretningerne må forkastes, fordi deres kildeværdi viser sig for utilstrækkelig eller tendentios til at bestå den kildekritiske prøve. Kildekritikken opfattes nemlig som en objektiv og eksakt videnskab, mens syntesen fremtræder som resultat af en subjektiv og usikker procedure — omend ikke som en særlig kunstart som historisk skrivningen hos Erslev. For Arup lader »(ret) forståelse af begivenhedernes sammenhæng« sig ikke udlede af de ufuldstændige arkivalske kilder, men må fremgå som en »konstruktion«, mens »den store sammenhæng« endda må »skabes ved egne gætninger«.

Arups konstruktion af historisk sammenhæng udfra etablerede kendsgerninger — svarende til »groupement des faits« og »raisonnement constructif« hos Lang-

¹⁰ Udvalgte afhandlinger og anmeldelser, I, s. 5—6.

lois og Seignobos i deres metodelære fra 1898 — har således fået udtryk forbavsende tidligt. Det må imidlertid ikke overses, at denne udtalte positivisme og sans for konkrete data for Arup er middel, ikke mål; for kildematerialet til Hertugdømme-afhandlingen »vækker nok så mange spørgsmål, som det besvarer«, og William Christensen kritiseres fordi hans værk »ikke sammenbindes af en fast udformet helhedsopfattelse«. At historikeren styrer sin forskning ved frugtbare problemstillinger var for Arup en selvfølge.

Alle forfattere er enige om, at Arup forestiller sig forskningsprocessen opdelt i to faser: en analytisk, hvor de relevante kendsgerninger »udsondres«, og en syntetisk, hvor kendsgerningerne sammenstilles til en helhed. Aksel E. Christensen har i det ovenfor citerede afsnit påpeget, at første fase af Arup opfattes som objektiv og eksakt videnskab, mens anden fase er en subjektiv og usikker procedure. Han påpeger imidlertid også, med udgangspunkt i William Christensen-anmeldelsen, at Arup fordrer, at en historisk fremstilling skal »sammenbindes af en fast udformet helhedsopfattelse«. Og Aksel E. Christensen må derfor konkludere, at for Arup var det, at historikeren styrer sin forskning ved frugtbare problemstillinger, en selvfølge. Dette er imidlertid en sandhed med modifikationer, man må nemlig erkende, at den var en så stor selvfølge for Arup, at han ikke registrerede den: den fik ingen konsekvenser for hans selvforståelse. Ikke alene fastholdt han nemlig de to niveauer: en objektiv, værdifri, kildekritisk »udsondrings«-fase efterfulgt af en syntese. Men han mente faktisk også, at denne *anden* fase var objektiv. Jeg mener således ikke, at Aksel E. Christensen har ret, når han skriver, at syntesen fremtræder som resultat af en »subjektiv og usikker procedure« — tværtom.

Arups forestillinger om syntese-dannelsen kommer klart til orde i den så ofte citerede Grønbech-anmeldelse fra 1914,¹¹ hvor han skriver, at det måske var bedre om den almindelige sprogbrug tillod at »erstatte udtrykket: at skrive historie, med udtrykket: at digte historie«: »Men der er den forskel, at for tiden efter det 13. årh. skal digtning af dansk eller nordisk historie stemme overens med så mange givne kendsgerninger, at det digteriske moment i en kortfattet skildring altid vil komme til at vige tilbage for fremførelsen af dem; da er det realiteterne, der levendegør, og kun i realiteternes sammenstilling finder digtereven sin plads. Anderledes for tiden før det 13. årh. Den, der vil se sit folks fortid i samme levende form for tiden før som for tiden efter det 13. årh., må acceptere, at hvor i den senere tid selve kendsgerningerne kan give fremstillingen sit liv, må i den tidligere digtningen levendegøre, fordi kendsgerningerne bliver så særdeles få og meget inkongruente«. I fortsættelsen kalder han denne »digtning« for »methodisk digtning«; andetsteds i forfatterskabet får den betegnelsen »gætning«.

Det Arup taler om i det her citerede afsnit er utvivlsomt det samme, som Erslev kaldte »historieskrivning«, hvormed han mente en »livfuld og anskuelig fremstilling af fortiden«, en »fortælling«.¹² Arup taler om at »levendegøre«, at »give fremstillingen liv«; men sådan som det står, må han efter min mening ikke

¹¹ Vilhelm Grønbech: Religionsskiftet i Norden. 1913, HT 8 r. V, 1914, s. 106–120; Udvalgte afhandlinger og anmeldelser I, s. 426–440. — Citatet s. 107.

bare mene en *levende* fremstilling, men tillige en *sammenhængende* og *meningsfuld* fremstilling, altså en syntese, thi ellers giver det ingen mening, at det er »realiteterne, der levendegør og kun i realiteternes sammenstilling finder digteren sin plads«. Det skel Arup lægger ved det 13. årh. er efter min opfattelse et *kvantitativt, ikke kvalitativt* skel: man digter i begge tilfælde, blot under forskellige begrænsninger. Det han mener med at digte historie, er altså at *skrive* historie, og jeg forstår hans udtalelser således, at det at »digte historie« kan »oversættes« ved: genskabe fortiden med videnskabeligt skolet fantasi. (Hvad man så end vil forstå ved genskabe!).

Kryger Larsen påviser flere steder i sin afhandling, at »gætningen« for Arup kun har en udfyldende funktion.¹³ Det vil altså sige, at sammenbindingen af kendsgerningerne nok kræver fantasi hos forskeren: nemlig den fantasi der er nødvendig for at finde sammenhængen, den sammenhæng, der er mellem de »udtagne« kendsgerninger. Men det er ikke en fantasi til at finde en hvilken som helst sammenhæng afhængig af forskerens udgangsposition (et relativistisk standpunkt): Der er kun *en* sammenhæng, den rigtige, den sande (et positivistisk standpunkt). Eller som Povl Bagge har udtrykt det: »Jeg tror ikke ... at positivisten Arup var på vej mod relativismen. Han ville sikkert ikke have kunnet underskrive Lucien Fèbvres ord: historien eksisterer ikke, der eksisterer kun historikere. Arup var klar over at hans resultater kunne forældes, men det var, fordi den kritiske historieforskning stadig skred frem. Han ville formodentlig indrømme at andre kritiske forskere kunne lægge vægt på andre sider af historien og fordele ros og dadel anderledes, og at en og anden af hans hypoteser kunne anfægtes med gode grunde. Men han var lidet tilbøjelig til at anerkende at andre historikere i samtiden med samme ret som han kunne mene, at selve kendsgerningerne var anderledes end han mente, eller at de lige så godt eller bedre kunne forklares på en anden måde end han gjorde«. ¹⁴

Den opfattelse, at kun nye kilder kunne bringe forskningen videre, forklarer efter min mening også Arups reaktion på kritikken af Danmarkshistorien. Med andre ord: Syntesefasen er efter Arups mening *ikke* en subjektiv og usikker procedure, også den er i den sidste ende underlagt objektive kriterier. Eller som det hedder i Ladewig Petersens formulering: »Syntesen er [efter Arups mening] nok udtryk for historikerens suverænitet, men også en afspejling, en empirisk begrundet kopi af den historiske virkelighed«; »historikerens *ret* — hans suverænitet — på syntetisk plan går først og fremmest ud på at finde de empirisk gyldige (og altså for så vidt objektive) grænser og regler for sin *ret*«. ¹⁵ Vor egen selvforståelse er jo imidlertid anderledes end Arups. Vi vil hævde, at hans tematisering af forskningsprocessen er forkert: Der er ikke tale om to niveauer, hvoraf det

¹³ For en sådan sammenligning se Jens Henrik Tiemroth: Studier i dansk historieskrivning i det 20. årh. Speciale, København 1977. En udgivelse i Institut for Samtidshistories Skriftserie er planlagt ultimo 1978.

Om Erslev opfattelse af historieskrivningen se iøvrigt min artikel i HT 78: Historieskrivningen og den dokumentariske roman.

¹⁴ Se f. eks. Kryger Larsen, anf. sted, s. 45.

¹⁵ Linier i dansk historieskrivning ..., s. 43-44.

¹⁶ Ladewig, anf. arb., s. 145 og s. 140. Udhævelsen Ladewigs.

ene er definitivt objektivt; det andet måske, måske ikke subjektivt. Vi plejer at se forskningsprocessen som en enhed, styret af forskerens problemstilling, hans spørgsmål uden, at vi dog af den grund har fundet nogen egentlig løsning på problemerne omkring objektivitet og subjektivitet i historien.

Arup satte, som vi har set, et metodisk skel mellem sig selv og sine samtidige. Og både Manniche, Nilsson, Kryger Larsen og Ladewig Petersen tager ham på ordet. De accepterer hans skelnen mellem en fransk-kritisk og en tysk-kritisk skole som en kendsgerning — uden at efterprøve, om dette skel faktisk kan gennemføres på materialet. De anvender altså — ironisk nok — netop den beretnings-slutning, som Arup tager metodisk afstand fra. Hvad Arup hævder i sine polemikker¹⁶ er jo nemlig — sat på spidsen — at kun *han* betjener sig af den rigtige metode: Levnslutningen, mens alle hans samtidige stadig befinder sig i beretningslutningernes sump. Det kan være han har ret, selvom jeg har vanskeligt ved at forestille mig, at nogen historiker skulle kunne stable en historisk fremstilling på benene, uden anvendelse af *begge* typer slutninger; men bevist er hans synspunkter i hvert fald aldrig blevet. For at udrede disse tråde må den struktur-analyse af dansk historisk videnskab i mellemkrigstiden, som Ladewig Petersen har indledt med sin undersøgelse af Erik Arups, Albert Olsens og Astrid Friis' forfatterskaber, gennemføres til også at omfatte tidens øvrige væsentlige historikere.¹⁷ Indtil dette er gjort, må vi alle nøjes med mere impressionistisk funderede påstande, og min egen fornemmelse er den, at der ikke var noget afgørende skel, men snarere grads- og, måske især, temperamentsforskelle, der i den polemiske situation blev forstørret op til overdrevne proportioner. Tyske eller franske, kritiske var det dog vel alle. Jeg kan derfor tilslutte mig Bagges vurdering, når han om Arups oven citerede 1930-udtalelse skriver:¹⁸

»Arup måler her som oftere i sin polemik med sort og hvidt og er nok noget uretfærdig både mod den tyske kritiske skole og mod Friis. Friis mente ikke, som man let kan tro af de citerede ord, at det skal stå med rene ord i kilderne at f. eks. Bernstorff og Moltke var uenige, for at historikeren skal kunne påstå det. Han mente blot at der skal stå noget i kilderne der tyder på at de var det og det gjorde der efter hans fortolkning ikke. Men Arups programpunkter siger dog noget væsentligt om hans faktiske metode, nemlig at han forholdt sig langt friere overfor kilderne end de fleste af sine samtidige, og specielt end Aage Friis. Også friere end sin lærer Erslev, mener jeg. Med denne friere holdning til kilderne kunne en historiker med Arups store skarpsindighed og stærkt udviklede videnskabelige fantasi nå mange vigtige og frugtbare resultater. Skyggesiden af me-

¹⁶ Skarpest vel i indledningen til artiklen om David og Hall i *Scandia* I, 1928, s. 122 (Udvalgte afh. I, s. 164), hvor han bl. a. skriver: »Det er ikke langt fra, at man kan mene, at vi har sikrere viden om Danmarks historie i 13. årh. end om Danmarks historie i 18. årh. Til Danmarks historie i det 13. årh. er der kun få kilder, men de er atter og atter udforskede og gennearbejdede, og dette gennemforskningsarbejde har givet meget gode resultater. Det 18. årh.'s Danmarkshistorie er alene skrevet på historikernes skøn over værdien af de mangfoldige beretninger, der foreligger, men som, når de ikke er kritisk behandlede enkeltvis, kun giver et meget løst omrids af landets virkelige historie i den tid«.

¹⁷ Ladewig, anf. arb.

¹⁸ Povl Bagge, anf. sted, s. 37-38.

toden i Arups anvendelse var, at han adskillige gange greb fejl med sine alt for dristige kombinationer. . . .«

Arups fremgangsmåde betegnes forskelligt af de forskellige forfattere, men meningen er den samme: »Al moderne kritisk forskning har lært os, at hvor dokument står mod beretning, må beretningen vige; og således må de resultater, der udvindes af et studium af dokumenter, gå forud for dem, der udvindes af et studium af beretninger om de samme forhold«. ¹⁹ Det er imidlertid forskelligt hvilke konklusioner de enkelte forfattere har draget af Arups synspunkter. Både Kryger Larsen og Ladewig Petersen har villet se et udtalt metodisk skel mellem Arup og hans samtidige. Begge tager deres udgangspunkt i Arups ovennævnte skelnen mellem levnings- og beretningsslutninger. Kryger Larsen hævder, at det »skel, Arup sætter op mellem sin og de ældre historikers . . . metode i virkeligheden markerer et *skel mellem en informativ og en performativ udnyttelse af kildematerialet*, hvor Arup lægger vægt på at placere kilderne i den situation, de er en del af, som rest af den fortidige virkelighed«. ²⁰ Medens Ladewig Petersen foretrækker en anden betegnelse for — så vidt jeg kan se — de samme synspunkter, idet han taler om *eks- og implicit kildeudnyttelse*. Han argumenterer således (med henvisning til det ovenfor s. 475 angivne citat fra 1930): ²¹

»Denne passage er sen, men helt central. Som jeg læser den, ønsker Arup at betone, at skellet mellem de to kritiske skoler løber mellem på den ene side udnyttelsen af kildematerialets konkrete informationsindhold efter kildekritisk vidneværdsættelse og på den anden side udskillelse af kendsgerningerne ved bevidst frigørelse fra kildens egen organisation af informationsindholdet, fortrinsvis ved udnyttelse som levn efter metodiske principper, der ligger uden for materialet selv. Fælles for de to skoler er — når vi tager Arups formulering på ordet — kravet til samtidighed eller i hvert fald adgang til primære kilder; alligevel undgår han at forbinde den tyske skoles kildebegrundede »opfattelse« med kildekritik, medens den franske skoles udskillelse af kendsgerningerne foregår efter kildekritiske regler. Som betegnelser for disse to, foreløbig postulerede, men dog dybt og principielt forskellige holdninger, vælger jeg etiketterne »eksplicit« og »implicit« kildeudnyttelse som symboler for de standpunkter, Arup ønskede at karakterisere, i sidste instans, men også noget forenklet, drejer det sig om valget mellem beretningsudnyttelse og levnsudnyttelse af kildematerialet«.

Begge disse forfattere fokuserer altså på videnskabssynet hos Arup, medens Manniche og Nilsson søger at føre deres analyse ud over videnskabssynet — uden at de dog i deres faktiske fremgangsmåde selv bevæger sig ud over den informative/eksplicite kildeudnyttelse. Manniche lægger i slutningen af sin artikel op til at skellet mellem »tysk« og »fransk« kritisk skole (som han altså accepterer), ikke blot går på forskellige opfattelser af kildekritikkens indhold, men dækker over to forskellige videnskabsteoretiske opfattelser: »en tysk overvejende hermeneutisk-historistisk opfattelse og en »fransk« opfattelse langt mere domineret af positivistiske synspunkter«. Manniche mener således, at der ikke bare er tale om

¹⁹ Aksel E. Christensen, Indledning, anf. sted, s. 10. Citat fra en af Arups anmeldelser.

²⁰ Kryger Larsen, anf. sted, s. 23. — Udhævelsen min.

²¹ Ladewig, anf. sted, s. 148-149.

forskellige metodiske synspunkter, sådan som Arup opfatter det, men om »en langt mere dybtgående forskel i grundlæggende syn på, hvad historievidenskaben og dens opgaver er. Det brud, der herved afsløres, får dermed en langt mere fundamental karakter, end man måske tidligere har været tilbøjelig til at mene om det«. — Og han henviser i noten til at Bøggild-Andersen — som vi siden skal se — opfattede forskellen mellem Arup og hans samtidige som en forskel i »det almindelige historiesyn«.²²

Det er svært i Manniches egen artikel at finde præmisser for en sådan opfattelse. De angivelige repræsentanter for en »tysk« retning skulle være f. eks. Johannes Steenstrup og Wilhelm la Cour, men bevisførelsen er nærmest manglende, idet hovedhjørnestenen er et par Steenstrup-citater, hvorom Manniche konkluderer, at man her »skimter hermeneutikerens skepsis overfor en systematisk-kritisk tilgang til det historiske stof, et modsætningsforhold, som Arup også opstiller, men fra det modsatte synspunkt«. Jens Henrik Tiemroth²³ har imidlertid klart påvist, at det ikke er Steenstrup Arup har tænkt på: Han kan ikke rubriceres som kritisk historiker i den forstand, men at det ud over Friis også må være selve mesteren Erslev, han sigter til. Tilbage er imidlertid, at Manniche har anet en sammenhæng — såvel som et skisma — som det er værd at efterspore. Og måske kan vi skyde os nærmere ind på problemet, hvis vi læser Manniches artikel i sammenhæng med Nilssons.

Nilsson analyserer Arups forfatterskab, og han skriver her om historikerens balancegang mellem de to yderligheder, der kan beskrives som ideologisk og deskriptiv historie, idet han forklarer forskellen således:²⁴ Den ideologiske historiker vægrer sig ved at sætte spørgsmålstegn ved sin teori, mens den deskriptive historiker villigt lytter til kildematerialet udfra ubevidste og dermed let opløste bindinger til en etableret teori. Og så langt kan vel enhver følge ham. Derefter foretager Nilsson imidlertid et spring, som ikke er umiddelbart logisk indlysende, idet han hævder, at disse rendyrkede yderligheder inden for videnskabsteorien har deres »ungefærliga motsvarigheter i de två stridande skolar som brukar betecknas som den positivistiska (»historia uppåt») resp. den hermeneutiska (»historia nedåt»)«. Idet han mener, at man ikke ved det grundlæggende metodevalg kan komme uden om den positivistiske opfattelse, ud fra vurderinger, der også deles af hermeneutikeren. Nilssons eget ærinde er at slå bro mellem de to opfattelser han således har uddestilleret; idet han kan tilslutte sig det hermeneutiske mål, at »forstå« menneskenes handlinger, men samtidig mener at realiseringen af dette mål forudsætter en analyse i positivistisk ånd. Idet man ellers efter hans mening forspilder de muligheder vort perspektiv og vores senere teoretiske indsigter giver os for at præcisere begrænsningerne i de fortidige personers selvforståelse. Det er denne Nilssons sammenkobling vi genfinder hos Manniche, og den får som vi har set den konsekvens, at han finder en forskel mellem Arup og hans samtidige ikke blot hvad angår videnskabssyn, men *også* m.h.t. historiesynet.

Det Manniche har villet antyde, men ikke klart har udtrykt er vel den opfat-

²² HT 75, 1, s. 57–58.

²³ Det i note 12 anf. arb.

²⁴ (Svensk) HT 73, s. 198–199.

telse at der er en paradigmatiske forskel mellem Arup og hans kolleger. En sådan opfattelse finder vi imidlertid klart formuleret hos Ladewig Petersen, der direkte taler om et »Arupsk paradigme«. Hvis begrundelse han dels søger i den formodede forskel i videnskabssyn, dels i selve strukturen i forfatterskabet, altså i både videnskabs- og historiesynet. Lignende — men absolut ikke identiske — overvejelser har Kristof K. Kristiansen og Jens Rahbek Rasmussen gjort sig. De taler ikke om et »Arupsk paradigme«, men om en paradigmeoverskridende syntese idet de skriver, at Arup med sin Danmarkshistorie »producerede en egentlig paradigmeoverskridende syntese: digtningen over kilderne, forsøget på at anlægge et konsekvent helhedssyn og det ucamouflerede personlige engagement . . .«. Men de fremhæver også, at Danmarkshistorien kan ses som et »dybt splittet værk, hvor det ikke er lykkedes Arup at forene de forskellige elementer (positivistiske, materialistiske, kildekritiske etc.), fordi han ikke besad et teoretisk apparat, der kunne styre og i den efterfølgende debat legitimere fremstillingen. Videnskabs-sociologisk er det interessante, at værket forblev en torso, og at det står helt alene«. ²⁵ Altså nok en paradigmeoverskridelse, men ikke et nyt paradigme. Med andre ord en *brudsituation*. ²⁶ Mens derimod Jens Henrik Tiemroth just har villet se Danmarkshistorien »som paradigmeopfyldende i den forstand, at vi først her får den store sammenfattende opfattelse af vort folks udvikling ud fra de principper, som til sammen udgør det, vi kan kalde fremskridtsparadigmet, fordi en bærende tanke er, at mennesket fra et lavt begyndelsestrin efterhånden er nået frem til en højere kultur«. ²⁷

Overfor disse synspunkter, som begge erkender Arups særpræg, men drager forskellige konklusioner af denne indsigt, står en hel anden opfattelse, som er formuleret af en gruppe lærere og studerende ved Odense Universitet i bogen om Dansk historievidenskabs krise, hvori de skriver: ²⁸ »Hvis man skal søge at give nogen forklaring på striden mellem Arup og Friis udover, at de ikke kunne fordrage hinanden, skal den ikke søges i en forskel mellem to reflekterede opfattelser af begrebet »kildekritik«, som Arup øjensynligt mente. Den må snarere søges i »den skandinaviske principløshed«, som Troels Dahlerup omtalte . . ., som viser sig ved, at »den gode historiker automatisk anvender sin børnelærdom, d.v.s. den erslevske skoles principper«. Netop den automatiske anvendelse af paradigmets principper er karakteristisk for den kuhnske normalvidenskab, og den omstændighed, at principperne kun er forenelige i paradokser, vil ved deres anvendelse føre enten til bitter strid eller afslappet relativisme. Striden omkring Arups metode kan derfor ikke siges at falde uden for det normalvidenskabelige, og det kan ikke hævdes, at Arup ved sine kildekritiske »principper« skilte sig ud fra sine samtidige«.

Der er således ingen mangel på opfattelser, og man kan nok få sine tvivl om

²⁵ Brud eller kontinuitet i dansk historievidenskab, Fortid og Nutid XXVI, s. 524.

²⁶ Om brudsituationer se min artikel om 60-ernes dilemma, Fortid og Nutid, XXVI, s. 379–389, og min anmeldelse af Jens Engberg, Dansk Guldalder, HT 76, s. 194–198.

²⁷ Jens Henrik Tiemroth, *anf. arb.*, s. 88. Kapiteloverskriften er »Fremskridtsparadigmet«.

²⁸ Hanne Eriksen m. fl.: Dansk historievidenskabs krise. En undersøgelse af dansk historievidenskabs tradition. Historie – Odense Universitet, 1977, s. 195.

paradigmebegrebets anvendelighed overhovedet, men for at finde en vej ud af moradset, må man ikke alene analysere disse og en række andre forfatteres standpunkter, man må også skaffe sig indgående kendskab til den debat, der udspandt sig ved fremkomsten af Arups Danmarkshistorie; man må etablere et klart defineret begrebsapparat, og man må søge at opnå en nærmere forståelse af, hvad der forstås ved begrebet *paradigme*.

Jens Henrik Tiemroth²⁹ har i sit tidligere omtalte arbejde fremsat et forslag til et historiografisk begrebsapparat, idet han foreslår, at historiografen anvender tre analyseredskaber, nemlig videnskabssyn, historiesyn og virkelighedssyn. Det er det sidste af disse tre »syn«, der er det nye: Ved ikke blot, som f. eks. Kryger Larsen at fokusere på forfatterens videnskabs- og historiesyn, det vil sige de holdninger der direkte angår metier'en, men også inddrage virkelighedssynet, opnår man at bryde den faghistoriske isolation og anskue videnskabsmanden i hans samfundsmæssige sammenhæng. For Arups vedkommende bliver det særligt frugtbart at indføre dette tredje analyseelement, idet han rent faktisk — som vi siden skal se — havde et virkelighedssyn, der på en række punkter afveg fra hans samtidiges.

Med Tiemroth kan vi definere de tre »syn« således: *Videnskabssynet* er de kriterier man anlægger for at noget skal betragtes som videnskabelig historieskrivning. Det indeholder de grundsynspunkter og metoder, der skal begrænse vilkårligheden i historikerens arbejdsproces. *Historiesynet* er de teorier om (årsags-) sammenhænge, der afgør valg af synsmåder og emner. Det er det, der bestemmer historikerens interesseområde, og hans opfattelse af de kræfter, der har været drivende i den historiske udvikling. Medens endelig *virkelighedssynet* omfatter de almenmenneskelige problemer om objektivitet og sandhed der rækker ud over historievidenskaben, og giver sig til kende i forfatterens verdensopfattelse, hans menneskesyn og hans samfundsofattelse. *Tilsammen* betinger disse tre »syn« den måde en person skriver historie på, og set fra et sociologisk synspunkt udgør de tre »syn« elementerne i et historikerparadigme. Dette betyder for vor undersøgelse, at man, hvis man vil postulere en paradigmatisk forskel mellem Arup og hans samtidige, må kunne påvise afgørende forskelle m.h.t. alle tre »syn«.

Begrebet *paradigme* optræder i snart sagt alle historiografiske undersøgelser, idet de enkelte forfattere dog ofte forstår noget meget forskelligt ved begrebet.³⁰ Efter min opfattelse er det væsentligt at fastholde, at paradigmet har to aspekter, et intellektuelt og et sociologisk, idet det dels betegner den optik, den enkelte forsker anskuer verden gennem, dels betegner det samfund af forskere, der — i større eller mindre grad — er fælles om denne optik. Det betyder nemlig, at *en* forsker alene ikke kan siges at udgøre et paradigme, og omvendt at paradigmet er meget rummeligt m.h.t. afvigelser: I *praksis* giver paradigmet sig således også

²⁹ Anf. arb., kap. 6: »Forslag til en forskningsstrategi«.

³⁰ En kort og præcis definition af begrebet i relation specielt til historie er givet af Niels Thorsen: Nyere tendenser i amerikansk historiografi, HT 74, s. 344–345. En dansk udgave af Thomas Kuhn's bog findes i Fremads samfundsfaglige serie, Videnskabens revolutioner, med en fortrinlig indledning af Knud Håkonssen. — Nærværende opfattelse af paradigmebegrebet står i høj grad i gæld til diskussioner med cand. mag. Jens Henrik Tiemroth og stud. mag. Eggert von Cappeln.

tilkende som en gruppe forskere, der akcepterer samme forklaringsmodeller og hylder samme videnskabelige normer, det vil sige når det drejer sig om historikere har samme livs- og historiesyn og samme videnskabssyn. Det vi i det foregående har udspecificeret i begreberne virkelighedssyn, historiesyn og videnskabssyn. Paradigmet fungerer altså som en slags koncensus om, hvad der er værd at udforske og hvordan det skal udforskes: Man har afgrænset et erkendelsesområde, som man giver sig til at kortlægge. En sådan periode hvor alle arbejder (forholdsvis) endrægtigt mod et fælles mål, kalder man en periode med *normalvidenskab*. Den normalvidenskabelige periode er imidlertid ikke lutter idyl, men snarere en tilstand af ustabil balance. Uenigheden mellem forskerne indbyrdes er dog ikke større, end at man kan holde sammen om det fundamentale. Hver gang en forsker bevæger sig ud i paradigmets grænseområder, opdager han (populært sagt), at der ligger noget udenfor, som paradigmet ikke kan forklare. Når tilstrækkeligt mange forskere begynder at få anfægtelser, at tvivle om paradigmets fundamentale regler og normer, indtræder der det, der kaldes en *krise*. Den giver sig til kende ved, at den frugtbare kortlægning af erkendelsesområdet helt eller delvist erstattes af teoretiske overvejelser over selve paradigmets fundament: De vedtagne aksiomer sættes under debat. En sådan kriseperiode kan få forskellige forløb: Det kan være diskussionen ender med, at man bliver ved det gamle, medens eventuelle »kættere« udstødes og måske danner deres eget paradigme. Det kan også være, at diskussionen ender med en forkastelse af de gamle normer og akcept af noget nyt, hvilket kan betegnes som en *revolution*. Der er sket et *paradigmeskift*, og karakteristisk vil være, at hvad der er problemer i det gamle, er løsninger i det nye — og omvendt. Hvad der betinger paradigmeskift er en endnu mere kompliceret historie, men så meget står vel fast, at det hænger sammen med forandringer i hele det omgivende samfund.

Afgørende for en bestemmelse af forholdet mellem Erik Arup og hans samtid må efter min opfattelse være en analyse af kritikken af hans Danmarkshistorie. En Danmarkshistorie er ingen tilfældig spidsfindig artikel, men tværtimod et stykke historieskrivning der må kalde på fundamentale overvejelser hos både læser og forfatter. Derfor er debatten omkring Arups Danmarkshistorie andet og mere end en agurketidspolemik, den drejer sig om ting begge parter opfattede som væsentlige. Der foreligger imidlertid ingen systematisk analyse af debatten, og de sporadiske omtaler af diskussionen, der findes, giver udtryk for meget forskellige opfattelser af debattens indhold.

Det er åbenbart at fremskridtsideologien, tanken om menneskehedens stadig fremadskridende udvikling var noget centralt i Arups historieopfattelse, og i hans livs- og historiesyn i det hele taget.³¹ Denne opfattelse havde hos ham klart positivtiske overtoner med de konsekvenser dette måtte få for videnskabssynet. Han kunne således skrive:³² »Det er jo først for nylig, i de sidste par århundreder, at

³¹ Jens Henrik Tiemroth placerer således direkte Arup som en central figur i det han kalder fremskridtsparadigmet. Jeg har selv tidligere sammenlignet Arup med de »progressive« amerikanske historikere, 60-ernes dilemma, anf. sted, s. 383.

³² Arups Danmarkshistorie I, s. 38.

vi mennesker er begyndt at arbejde med den tanke, at menneskelivets mangfoldige foreteelser alle er naturlige, lovbundne årsagsforhold. Mange slægtsled har måttet samle deres iagttagelser til et fælles erfaringsstof, og under behandlingen deraf har stadig nye videnskaber måttet opstå, for at vi kunne nå til denne første begyndelse«. Men i øvrigt er det svært på få linier at redegøre for indholdet af Arups Danmarkshistorie, og det livs- og historiesyn, der ligger bag. Den tidligere omtalte Odense-gruppe har forsøgt at formulere det således:³³

»Det grundsyn på historien og historieforskningen, som kommer til orde i Arups Danmarkshistorie, kan i meget grove træk beskrives således: Der finder en stadig fremadskridende udvikling sted, som viser sig ved, at menneskene bliver stedse mere rationelle og humane. Dette grundmønster kan brydes for en tid af beklagelige tilbageskridt. Historiens fundament udgøres af bonden og købmandens arbejde, af landbrug og handel. Historieforskningen bør koncentrere sig om disse store linier i stedet for traditionel krigs- og kongehistorie. Den åndelige udvikling, og de fremskridt, der sker på dette område, er til en vis grad — og kun det — en afspejling af folkets materielle vilkår. Forskellige sentiments — religion i almindelighed og kristendom i særdeleshed, nationalisme (en perverteret form for naturlig fædrelandskærlighed), og militarisme — stemples som årsagerne til tilbageskridtene i rationalitet og humanitet. I øvrigt er udviklingen i nogen grad præget af en vis determinisme, fordi ». . . menneskelivets mangfoldige foreteelser alle er naturlige, lovbundne årsagsforhold«.

Det man kunne kalde grundmodellen i Arups opfattelse af Danmarkshistorien er for nylig på overbevisende måde blevet analyseret af Ladewig Petersen. Han fremhæver at Arups udgangspunkt er fastlæggelsen af en række empiriske lovmæssigheder, det han kaldte »grundlove«, som f. eks. at udvikling fremkaldes af overlegne kulturimpulser, og at det er miljøet, samfundet og menneskets arbejde, der former kultur, politik og ideologi, og ikke omvendt. Disse synspunkter findes allerede tidligt i forfatterskabet, og hertil kommer så siden opfattelsen af landbruget som kernen i Danmarkshistorien. Det bærende led i den helhedsopfattelse, Arup således opbygger, »er åbenbart det menneskelige samfunds arbejde for vækst og velfærd, ikke i indbyrdes eller gruppevis konfrontation, men netop frem for alt i samarbejde«, standsopdelingen i middelalder og nyere tid tjener funktionelle formål, grupperet i samarbejde omkring det agrare produktionssystem som det bærende led. De til enhver tid bestående sociale og politiske organisationsformer anskues som afspejlinger af bestående økonomiske strukturer; de formelle samfundsrammer som den ideologiske formalisering og legitimering af de dominerende interesser«. Dynamikken i udviklingen finder han i ude fra kommende impulser. »Omkring ledemotivets betoning af milieuets og omgivelsernes betydning for menneskets arbejde opbygges siden de kollektive strukturer, sociale, politiske og administrative, men også erhvervmæssige (handel) over den givne grundstruktur«. Rammebegreberne »stænderne i herrevælde«, »stænderne i kongevælde« og adelsvældets herremandsregeringer er således typiske udtryk for Arups grundsyn her i form af generelle lovmæssigheder. I det hele taget lader det arupske system sig »entydigt placere i positivismen«, mener Ladewig Petersen, og han frem-

³³ Hanne Eriksen m. fl., anf. arb., s. 197-198.

hæver yderligere i en sammenligning med den frembrydende Annalesskole, at »Arups synspunkter har været for avancerede til at åbne plads for de ligeså banebrydende synspunkter«.³⁴

Denne meget positive vurdering var ikke Arups kritikeres. Ingen af dem fremanalyserede grundmodellen så klart, men de fleste hæftede sig ved, hvad de mente var Arups materialistiske historiesyn, uden at dette, så vidt jeg kan se var en hovedanke. Det var snarere at betragte som et synspunkt man kunne have eller lade være. Jeg tror også man må sige, at de fleste af anmelderne ikke manglede blik for storheden i værket, men de havde også væsentlige indvendinger, der på mange måder overskyggede positiviteten i anmeldelserne.

Danmarkshistorien havde været imødeset med spænding og forventning i en årrække, men det må nok siges, at modtagelsen af første bind i 1925 var blandet og for Arup utvivlsomt meget skuffende. Det er måske også karakteristisk for dattidens kulturelle milieu, at værket blev introduceret i dagspressen af navne som Kr. Erslev og Johs. V. Jensen, og at det blev underkastet indgående kritisk behandling af konservative skribenter som Henning Kehler og Harald Nielsen. Noget der måske kunne indicere, at debatten frem for alt drejer sig om livssynet. Men også i de faglige tidsskrifter kom kritikken til orde, og det må straks siges, at der er tale om kritik på et højt kvalificeret niveau. Forfatterne gik til arbejdet med alvor og omhu, og jeg synes, man alt i alt må hævde, at Arup fik en fair behandling — for så vidt kritik overhovedet kan anses for fair.³⁵

Denne kritik er imidlertid blevet tolket meget forskelligt af senere forfattere. En af de første, der søgte at give en positionsbestemmelse af Erik Arup var C. O. Bøggild-Andersen, og specielt om kritikken om Danmarkshistorien skrev han, at den var udtryk for, at der var indtrådt en vis spaltning blandt historikerne af Erslevs skole. På den anden side mente han dog ikke, der var tale om en principiel metodisk uenighed, men snarere om en modsætning i det almindelige historiesyn, hvor Arup stærkere end andre i sin samtid havde et udtalt materialistisk syn; mens han derimod ikke fandt det berettiget at sondre mellem en tysk-kritisk og en fransk-kritisk skole. Alligevel kunne han andetsteds i samme artikel skrive, at »navnlig« Arup var »talsmand for et program, der i flere henseender markerede en forskel fra fortiden«.³⁶

Aksel E. Christensen har i sin både indforståede og dog distancerede nekrolog givet udtryk for, at reaktionen på Danmarkshistoriens to bind hver gang var voldsom. »Historikerne kunne hverken billige hans metode eller hans resultater, og heller ikke finde præmisserne for hans dristige kombinationer; de blotlagde de formentlige og faktiske svage punkter og tog afstand fra helhedssynet«,³⁷ og resultatet blev i det lange løb, at Arup begyndte at skrive for skrivebordsskuffen. Bøggild-Andersen så altså et skel i historiesynet og måske noget mere, mens Aksel E. Christensen synes tilbøjelig til at sætte skel på alle fronter. Overfor dette

³⁴ E. Ladewig Petersen, anf. arb., s. 141-146.

³⁵ Derimod var både Henning Kehlers og Harald Nielsens indlæg perfide, og Lis Jacobsen gav dem faktisk ikke meget efter hvad tonen angår.

³⁶ HT 10 r. V, s. 142-143; s. 140; og s. 72.

³⁷ HT 11 r. III, s. 784, udhævelserne mine.

har Kryger Larsen og Ladewig Petersen i konsekvens af deres undersøgelser fokuseret på videnskabssynet. Ja, Kryger Larsen tager overhovedet denne problemstilling som udgangspunkt for sin undersøgelse, idet han hævder, at »et blik på den debat, der fulgte fremkomsten af Danmarkshistorien, viser, at indvendingerne ikke blot går på det saglige, men nok så meget på det metodiske . . .«, og det er denne metodiske forskel også i Arups tidlige forfatterskab, han vil søge at efterspore.³⁸ Mens Kryger Larsen altså finder en eksplicit divergens i metodisk henseende mellem Arup og hans samtidige, gør Ladewig Petersen sig til talsmand for en mere subtil fortolkning, idet han hævder, at den ældre generation ikke har »givet udtryk for nogen distance overfor Arups metodik«, fordi man ikke indså »den principielle rækkevidde af hans eksperimenter for at udlede almengyldige lovmæssigheder som retningslinier for syntesen«. M.a.o. der *var* principielle metodiske forskelle, som blot ikke blev forstået i samtiden, og Ladewig Petersen fremfører da også som sin opfattelse, »at konflikterne i 1920'erne og 1930'erne omkring Arups skikkelse netop synes at afspejle den paradigmatisk dualisme, som grupperes omkring ham og den klassiske-erslevske tradition. I hvert fald på teoretisk — og formentlig også noget forenklet — plan synes konflikterne at finde en naturlig forklaring, når de ansues ud fra de allerede konstaterede forskelle mellem en implicit og eksplicit kildeudnyttelsesform i det historiske rekonstruktionsarbejde, men — nært sammenhængende hermed — også i forskelle i forståelsen af historikernes ret til på synteseniveau at sammenfatte og forklare«, idet han dog anfører, at en endelig afgørelse vil kræve nærmere analyse af Arups diskussioner med bl. a. Aage Friis og Vilh. la Cour.³⁹

Hvis Erik Arup havde været amerikaner eller tysker ville man forlængst og uden tøven havde rubriceret ham som *revisionist*.⁴⁰ Kritikerne af Danmarkshistorien⁴¹ anfører da også alle de elementer man sædvanligvis henfører til kategorien revisionisme: Han vil et opgør med, et brud på, og en nedbrydning af traditionen, den herskende opfattelse. Han bringer sin samtids synspunkter og problemstillinger i direkte konfrontation med fortiden og bruger dem som vurderingsgrundlag. Han tilsidesætter med andre ord det traditionelle krav om »for-

³⁸ Kryger Larsen, *anf. arb.*, s. 11.

³⁹ E. Ladewig Petersen, *anf. arb.*, s. 159 og 160.

⁴⁰ Jeg har flere gange beskæftiget mig med begrebet revisionisme: Tysk debat om Den første Verdenskrig, HT 12 r. III, s. 111-128; Nyere Synspunkter på Woodrow Wilsons Udenrigspolitik, HT 12 r. IV, s. 107-138; Historie - Bekendelse - Politik. Gerhard Ritters forfatterskab. Festskrift til Povl Bagge, København 1972, s. 49-70; og anmeldelsen af Jens Engberg, Dansk Guldalder, HT 76, s. 194-198.

⁴¹ De følgende og foregående overvejelser er baseret på disse anmeldelser af Danmarkshistoriens første bind: A. G. Andersen: Folkeskolen, 42. årg. 1925; Kr. Erslev: Politiken, 5. september 1925; Knud Fabricius: Nordisk Tidsskrift ny serie I, 1925; Hans Hoffding: Gads danske magasin, 19. årg., 1925; Lis Jacobsen: Apriorisk historieskrivning, Tolv Epistler, København 1928; Ellen Jørgensen og Poul Johannes Jørgensen: HT 9 r. IV (1925-26); Henning Kehler: En Danmarkshistorie, Overmennesker og Andre, København 1929; Henning Kehler: Det nye Danmark, I, 1928; Marius Kristensen: Højskolebladet nr. 43, 1925; Erik Arup og Marius Kristensen: Ordskifte, Højskolebladet 1925; Harald Nielsen: Radikal Videnskabelighed, Selvforsvar og Landeværn, København 1927; Poul Nørlund: Tilskueren XLIII, 1926. - I artiklen henvises kun, hvor enkelte fortolkninger fremdrages særskilt, ikke hvor anmeldelsernes indhold og synspunkter tolkes generelt.

ståelse«, om tolkning af fortiden på dens egne præmisser; og han gør det fordi historien for ham er et våben, han vil bruge i sin egen samtid. Den er »virkelighedsforskning«,⁴² der kan anvendes her og nu. Han kunne derimod næppe have skrevet under på vietnamgenerationens indsigt: Historie er politik.⁴³ For ham var historie — og burde være — objektiv videnskab. Til gengæld forstod hans kritikere at vurdere hvad de fik for øje: Harald Nielsen så — ud fra sin egen position — de politiske overtoner og kaldte det »radikal videnskabelighed«,⁴⁴ mens Lis Jacobsen nøjedes med betegnelsen »apriorisk historieskrivning«. ⁴⁵ De mente begge det samme, nemlig en historieskrivning, der i udpræget grad er styret af videnskabsksterne problemstillinger, det Nilsson kaldte ideologisk historie.⁴⁶ Men i større eller mindre grad mente også de øvrige anmeldere det samme, når de konstaterede, at Arup bevidst syntes at stræbe mod traditionsbrud, ja traditionsbrud for enhver pris.

Dette traditionsopgør kom ikke blot til udtryk i grundsynspunktet, at Danmarks historie er folkets historie, ikke kongernes. At det frem for alt er bondens daglige arbejde, der er Danmarkshistoriens fundament, ikke kongernes tåbelige og overflødige udenrigspolitik. Det var nemlig *politisk* historie Arup skrev og ville skrive.⁴⁷ Og politik er nu en gang ikke bare strukturer og tendenser, men i høj grad også personer og motiver, derfor måtte Danmarkshistorien handle også om andet end Bjørn fra Suserup. Og traditionsopgøret kom her til orde på snart sagt alle områder. Ikke blot i den uendeligt dårlige og uforstående behandling af dansk udenrigspolitik gennem skiftende tider; men frem for alt i den konsekvente om- og/eller nedvurdering af snart sagt alle tidligere opfattelser og synspunkter. Det var ikke bare banaliteter som nummereringen af kongerne (demokratiseringen af Danmarkshistorien, som Harald Nielsen kaldte det), men det var f. eks. også den konsekvente nedvurdering af kongernes indflydelse (kanslerregeringerne) og udslættelsen af nationale koryfæer som Saxo og Absalon.

Alt dette kunne man naturligvis tage eller lade være efter behag, de mere opmærksomme læsere kunne imidlertid konstatere noget andet og mere, de kunne

⁴² Se herom Kryger Larsen, *anf. arb.*, s. 36–37. — Jeg er derimod ikke enig med Kryger Larsen, når han mener, at Arup ændrer synspunkt efter 1907: Danmarkshistorien er efter min opfattelse i lige så høj grad »virkelighedsforskning« som disputatsen (jvf. Kryger Larsen sst. s. 67). Se også Aksel E. Christensen, *Indledning*, s. 6: Dette fundamentale krav om »virkelighedsforskning«, er fra først til sidst Arups særkende og det blev ikke mindst lagt til grund for hans Danmarkshistorie.

⁴³ Se herom min artikel: *Problematikseringen af objektiviteten. Historieskrivningen og den dokumentariske roman*. HT 78, s. 126–127. — Et klassisk udtryk for synspunktet er Howard Zinn: *The Politics of History*, Beacon Press, Boston, 1970.

⁴⁴ Jvf. note 34, *anf. sted*.

⁴⁵ Jvf. note 34, *anf. sted*.

⁴⁶ Jvf. ovenfor, s. 481.

⁴⁷ Jvf. de to posthumt publicerede refutationer: »Jeg stillede mig da snart på det standpunkt, at min skildring af det danske folks historie måtte være overvejende politisk; den måtte medtage alle de forhold, men også kun dem, der fik en politisk betydning«. Redegørelse for min Danmarkshistorie, trykt i Arups Danmarkshistorie III, Kbh. 1955, s. 258. Og: »Jeg skriver fortrinsvis alene politisk historie«. *Gendrivelse af mine kritikere i Historisk Tidsskrift*, Erik Arup, *Udvalgte afhandlinger og anmeldelser II*, Kbh. 1977, s. 442.

afsløre hans teknik. Der var ikke bare tale om et opgør med den herskende tradition; men om en bevidst solidarisering med en konkurrerende og hidtil overset tradition, hvor en sådan måtte findes. Dette fremstår meget klart med hensyn til Arups benyttelse af Roskildekrøniken, som han foretrak for Saxo. Herom skrev Knud Fabricius:⁴⁸ »Efter de sidste undersøgelser stammer denne (Roskildekrøniken) fra o. 1140 og repræsenterer ikke »en galdesyg særlings«, men et virkeligt politisk partis opfattelse af udviklingen, ifølge Lauritz Weibulls mening nærmest det syn, som fandtes hos ærkebiskop Eskils omgivelser. Men følger det heraf, at man kan indtage samme standpunkt i bedømmelsen som Roskildekrøniken, eller har nogen sikkerhed for, at det i samtiden var det fremherskende i befolkningen?«.

Fabricius akcepterede altså inddragelsen af Roskildekrøniken, hvad han opponerede imod, var Arups ensidige solidarisering med denne kildes synspunkter uden overvejelser over dens repræsentativitet. På andre punkter kunne Arups præferencer forekomme kritikerne endnu mere uigennemskuelige, det var f. eks. tilfældet for Ellen Jørgensen da hun søgte at trænge ind i et af bogens hovedtema'er: Rigets tilblivelse, Enhedens sejr over partikularismen:⁴⁹

»Professor Arup hævder og vistnok med rette, at de lokale magter fra første færd og længe er de stærkeste; men han har i sin thesis et stridigt stof at arbejde med, thi kongen og alt hans gør sig stærkere gældende i overleveringen end høvdingerne og landsting og herredsting og bønderne i deres vanebundne liv. Den part, der griber ind i begivenhedernes gang, har historien på sin side, den passive part meldes der kun lidt om i beretningerne, og love og dokumenter byder kun spredte faste punkter. *Der må constructioner og dristige tolkninger til, når forfatterens opfattelse af udviklingens gang skal føres igennem. Tilmed spiller sympathi og antipathi med ind. Professor Arup har optaget i sig de gamle høvdingers og bønders had til Knud den Hellige og kaster sig med voldsomhed ind i den kamp, der stod mellem partierne i det 11.—12. århundrede i Danmark.* I hans skildring skifter lyse og mørke billeder ganske som i Saxos værk, — konger, der skal svare til forfatterens ideal, og konger, der er »den retoriske negation af dette ideal«, — kun således at den moderne historikers idealer er Saxos stik modsatte, og lys og skygge veksler i overensstemmelse dermed. *Hvorfor professor Arup har kastet sin sympathi fuldt og helt på particularismens side, hvilken politisk tanke dermed er forbunden, er ikke klart.* Ellen Jørgensen kunne m.a.o. se, at Arup solidariserede sig med den ene part, men hun kunne åbenbart ikke rigtig forstå, hvorfor han gjorde det, udover at hun havde en vag fornemmelse af, at motiveeringen på en eller anden måde måtte være politisk bestemt.

Det er også oplysende at se Arups reaktion: Han forstod ganske enkelt ikke argumentationen, hans fremstilling var ikke udtryk for hverken personlige eller politiske motiver, den var sandheden:⁵⁰ »Det er pudsigt at se, hvorledes min ærede kritiker ved stadig at tillægge mig personlige motiver til sidst selv kommer helt i vildrede. »Hvorfor«, siger hun, »professor Arup har kastet sin sympathi fuldt og helt på partikularismens side, hvilken politisk tanke dermed er forbun-

⁴⁸ Knud Fabricius, det i note 34 anf. sted, s. 579.

⁴⁹ Ellen Jørgensen, det i note 34 anf. sted, s. 291-292. Udhævelserne mine.

⁵⁰ Erik Arup, Gendrivelse af mine kritikere, anf. sted, s. 443.

det, er ikke klart« (292). *Hvor henrivende hjælpeløst — men også hvor uvidenskabeligt.* Når jeg lader partikularismen, det vil sige de tre danske landes — Jylland-Fyn, Sjælland og Skånes — hævde af deres særpræg og særstilling indenfor det danske rige, træde frem stærkere og mere berettiget, *er det ingenlunde, fordi jeg dermed forbinder nogen skummel moderne politisk mening, men alene fordi den nævnte omvurdering af kilderne og en sammenhængende betragtning af den politiske udvikling i Danmark i 12. og 13. århundrede gør det nødvendigt».*

Jeg har selv i en ganske anden forbindelse haft lejlighed til at beskæftige mig med Arups behandling af Søren Norby i 2. bind af Danmarkshistorien.^{50a} Også i denne sammenhæng bryder Arup med den gængse opfattelse, d.v.s. med den tradition alle danske forfattere har fulgt siden C. F. Allens dage.^{50b} En nærmere analyse af fremstillingens kildemateriale viser imidlertid, at Arup ikke har baseret denne sin nyvurdering på en ny analyse af kildematerialet. Han har ganske vist haft andet materiale til sin rådighed end Allen, nemlig Hanserecesse, som han da også citerer; men det er ikke inddragelsen af dette materiale, der er baggrunden for Arups nyvurdering. Han har nemlig slet ikke foretaget nogen selvstændig gennearbejdning af kildematerialet, men derimod baseret sin »traditionsfrie« fremstilling på en afskrift af en anden tradition: Tyskeren Dietrich Schäfers behandling af samme emne. En behandling, der på en række punkter er direkte polemisk mod Allen, først og fremmest hvad angår de hanseatiske motiver, d.v.s. det nationale aspekt.^{50c} Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at Arup på en række punkter afviger også fra Schäfer, og dermed kommer ind i en række direkte selvmodsigelser, fordi han trods alt ikke kan følge Schäfers nationale synspunkter hele vejen.

I det her fremdragne eksempel, kan man altså iagttage nøjagtig den samme teknik, som Knud Fabricius og Ellen Jørgensen mente at kunne identificere: Arup vil et traditionsbrud for enhver pris; og kan han ikke opnå det på anden vis, så kan det ske ved at han solidariserer sig med en konkurrerende tradition. I Fabricius' og Ellen Jørgensens tilfælde var det fortidige traditioner, i det sidste tilfælde var det en højst nutidig tradition, polemisk mod den herskende. — Man kan måske samtidig i en bisætning tilføje, at Arup i de her analyserede situationer anvender just den beretnings Slutning, han iøvrigt så principielt forkaster.

De fremhævede eksempler er blot tre blandt mange, men de er fremdraget, fordi de efter min opfattelse tydeligt belyser svaghederne ved Arups fremgangs-

^{50a} Upubliceret øvelsesopgave til Astrid Friis, efterår 1963: Søren Norby hos Arup og Hvidtfeldt.

^{50b} C. F. Allen: De tre nordiske rigers historie, 1497–1536, bd. 4, Kbh. 1870, s. 339–447. Hans opfattelse er siden fulgt af A. Heise i Danmarks Riges Historie III, s. 266–267 og samme i Brickas udgave af Dansk Biografisk Lexikon. Efter Arup er de allenske synspunkter fastholdt af Astrid Friis i Dansk Biografisk Lexikon (bd. 17, 1939) og C. P. O. Christiansen i Schultz Danmarkshistorie II (s. 528 f), samt Johan Hvidtfeldt i Politikens Danmarkshistorie, 5. — Et særstandpunkt indtager Dietrich Schäfer: Geschichte von Dänemark IV, Gotha 1893, s. 50–59, jvf. nedenfor.

^{50c} Se f. eks. Schäfer anf. sted, s. 55 note 2, s. 66 note 1, s. 71 note 2, s. 74 note 1, s. 75 note 1, s. 77 f. o.s.v. — Iøvrigt er jeg mig ganske bevidst, at man ikke kan bruge den faglige standard i en punktanalyse af bind II, til en samlet vurdering af begge bind. Her kræves mange flere detaljestudier.

måde. Hans politiske radikalisme og hans kritiske metode (to sider af samme sag?) tilskynder ham til et traditionsopgør, og det kan han også levere. Det er først når han skal erstatte den forkastede tradition med et nyt helhedssyn problemerne viser sig. Så må han ty til lovmæssigheder, »grundlove« som han kaldte dem, eller, som her, solidarisering med datidens forhåndenværende opposition. Han stod i nøjagtig samme dilemma som Erslev før ham, han måtte erkende at radikalismen som åndsform er nedbrydende, ikke opbyggende.⁵¹ Han var på godt og ondt overladt til sig selv, og han tog konsekvensen. Det gjorde hans kritikere også: De kaldte hans fremstilling subjektiv og personlig. Og det var den — *også*.

Det er således et gennemgående træk hos Arups kritikere, at de hæfter sig ved fremstillingens personlige form, den måde hans personlige sym- og antipatier kommer til orde i fremstillingen. Hvis Arups Danmarkshistorie er »radikal videnskabelighed« er det samtidig en meget personlig radikalisme, med alt for skrår-sikre og tidsbundne meninger, der ikke kunne binde andre end ham selv. Hans skarpe standpunkter måtte provokere, og det var ikke underligt, at Knud Fabricius i sin opsummering kunne skrive, at bogen »er en højt begavet, men ikke nogen rigt begavet ånds værk«, og med et citat: »Hans ånd har åbenbart været stærk og ildfuld, men noget *snæver*«. ⁵² Det var en opfattelse der deltes af de fleste kritikere — og af mange læsere i dag. Anmelderne var samtidig skræmt over hans — efter deres opfattelse — alt for løsslupne kombinationsevne, hans »svaghed overfor egne indfald«, som en af dem udtrykker det.

Poul Nørlund forsøgte i sin meget indforståede, men også meget kritiske anmeldelse at nå frem til en dyberegående karakteristik af Arups arbejdsmåde:⁵³ »Arup er i sin forskning ikke nybygger og grundlægger i samme forstand og udstrækning som f. ex. Johs. Steenstrup og Kr. Erslev, der bægge har været banebrydende på områder som hidindtil har ligget hen. At kalde ham *ræsonnøren* er måske for ringe et ord; men jeg mener dog, at man rører ved noget væsentligt, når man siger om ham, at han har givet os *den første gennemræsonnerede fremstilling af vor »oldhistorie«*. *Hans egentlige indsats ligger mindre i den første bearbejdelse af kildematerialet end i tilrettelægningen deraf, i problemstillingen*. . . . Danske historikere har hidindtil med megen varsomhed betrådt denne vej i erkendelse af vanskelighederne og farerne. De har lagt hovedvægten på en kritisk sortering af kilderne, men iøvrigt følt sig bundet af dem . . . *Arups forhold til kilderne er derimod meget mere suverænt. Han lader sig ikke passivt sin opfattelse påtvinge af dem, det er ham selv, der er den aktive, som stiller spørgsmålene, hvorpå kilderne må svare, hvis de kan, — og hvis de ikke kan, er han forøvrigt ikke bange for også selv at give svaret ud fra sit skøn og sine synspunkter. I denne aktive form for historieskrivning ser jeg især det nye og betydningsfulde ved professor Arups bog, men tillige noget i høj grad problematisk*. Det er klart, at alt kommer til at afhænge af, om forfatterens synspunkter har gyldighed og bærekraft, og herom vil meningerne i det foreliggende tilfælde dele sig stærkt efter folks sympatier. . . . Efter en sådan subjektiv målestok vil bogens værdi som

⁵¹ Se Inga Floto: *Historieskrivningen og den dokumentariske roman*, HT 78, s. 120–124.

⁵² Knud Fabricius, det i note 34 anf. sted, s. 586. Udhævelsen min.

⁵³ Poul Nørlund, det i note 34 anf. sted, s. 118–119. Udhævelserne mine.

folkelig historieskrivning, som »litteratur«, blive bedømt — og bedømt forskelligt. Men dens værdi som videnskabelig indsats er væsentlig uafhængig deraf. Et eensidigt synspunkt *kan* rumme en stor sandhed, det kan give nye, friske og frugtbare arbejdshypoteser, og der er ikke tvivl om, at Arups Danmarkshistorie har angivet den retningslinie, som forskningen vil komme til at arbejde efter i de kommende åringer. . . . På den anden side vil jeg ikke nægte, at just denne talentfulde bog, med dens tårne af formodninger, hypoteser og kombinationer, kan gøre én betænkelig og svimmel. . . . behandles vor historie efter de samme principper med blot lidt mindre talent og blot lidt ringere indsigt, vil det være forfærdeligt«.

Det Nørlund her betegner som »aktiv historieskrivning« er det vi tidligere har mødt under betegnelsen »apriorisk historieskrivning« og »ideologisk historieskrivning«.⁵⁴ Men Nørlunds betegnelse er egentlig nok så rammende, den siger nemlig noget om hele processen: Forfatteren medbringer fra sit virkelighedssyn en opfattelse af hvordan tingene hænger sammen (som oftest vel mere end »bare« en problemstilling), denne opfattelse afspejler sig ikke blot i historiesynet, men også i videnskabssynet, i hans aktive forhold til kilderne. Han kan få kilderne til at »tale« på en helt anden måde og om helt andre ting, end den passivt lyttende historiker, fordi han spørger dem om noget andet og mere, ja til tider tvinger dem, når de bliver tavse. Omvendt afhænger resultatet af spørgsmålets karat, d.v.s. i den sidste ende ikke blot af teoriens bærekraft, men også af forskerens format. Set på denne baggrund er videnskabssynet, forstået i snæver forstand som metode, egentlig noget sekundært, det er en logisk følge af alt det andet. Og jeg mener ikke man kan hævde, at Arups kritikere ikke forstod hvad han foretog sig, selv om han ganske vist selv var af den opfattelse:⁵⁵

»Een kritiker har sagt til mig at min gengivelse af kilderne var »suveræn«. Hun har herved på en i hensigten utvivlsomt nedsættende måde ramt det forhold, som Dr. Nørlund nøjes med at betegne som »ræsonnerende« overfor kilderne. Heri har han så ganske utvivlsomt ret, omend denne hans rigtige påvisning kunne udtrykkes på en helt anden måde. Forholdet er det, at der mellem de ældre kildekritiske forskere og mig er den forskel, at medens de ældre kildekritikere mente, at de aldrig kunne nå tilbage fra den kilde, der var den primære, ser jer helt anderledes på dette forhold. Jeg mener, at kildekritikken ikke er bundet ved, hvad den ældste primære kilde siger; Jeg mener i overensstemmelse med Langlois og Seignobos, at historikeren har den pligt ud af de primære kilder, at udsondre de kendsgerninger, som disse meddeler ham, og dernæst efter eget bedste skøn at sammensætte disse kendsgerninger til en skildring. *Deraf kommer den store forskel mellem min vurdering af kilderne og de andre kildekritikeres*«.

Læser man imidlertid, hvad kritikerne skriver, vil man se, at det netop ikke er det principielle i hans metode, de anfægter; men derimod de »udsondrede« kendsgerninger og Arups »bedste skøn«. Og de gør det, ikke fordi de er hverken ringere eller bedre kildekritikere end Arup, men fordi de har en anden opfattelse af hvordan tingene hænger sammen og hvordan verden er beskaffen.

Videnskabssynet har imidlertid også et andet aspekt, der hænger nøje sammen med virkelighedssynet; nemlig opfattelsen af hvad videnskab er og bør være, og

⁵⁴ Jvf. ovenfor s. 481.

⁵⁵ Erik Arup, Redegørelse for min Danmarkshistorie, anf. sted, s. 259. Udhævelsen min.

hvilken funktion videnskaben skal have i samfundet i det hele taget. På dette punkt adskilte Arup sig afgørende fra sine kritikere, og han var selv ganske på det rene med, at det forholdt sig sådan. Hans oven citerede svar til kritikerne fortsætter nemlig således:⁵⁶ »Men den [forskellen] beror tillige på en anden forskel i opfattelse. De ældre historikere var endnu meget påvirkede af den romantiske opfattelse, at der bestod en meget stor forskel i opfattelse mellem vore dages erhvervsliv og datidens ridderliv. De forstod ikke . . .«. Her er fremstillingen afbrudt, men vi har jo lov at gætte på, at han ville have fortsat: »De forstod ikke, at menneskene til alle tider tænker og handler ens, er underlagt de samme samfundsmæssige og fysiologiske »grundlove« og derfor kan måles med vor egen tids målestok, og til gengæld sige os noget om vor egen tid, noget vi kan bruge i vor egen situation.« Hvorfor Arup har afbrudt fremstillingen netop på dette strategiske sted, kan vi selvfølgelig ikke vide noget om. Men det *kunne* jo være fordi sætningens fuldførelse ville have betydet en pinefuld omkalfatring af selvforståelsen og en uønsket anfægtelse af begrebet videnskabelig objektivitet. Det kan også være, det bare er tilfældigt.

Hvis man vil forstå Arups Danmarkshistorie, må man således efter min opfattelse tage sit udgangspunkt i virkelighedssynet. Det er virkelighedssynet der bestemmer de spørgsmål, man stiller til kildematerialet og som følge deraf de metoder, man vil bringe i anvendelse overfor det, for at få svar på sine spørgsmål. Hvis man begynder fra »neden«, nemlig med videnskabssynet, kommer man efter min mening ingen vegne. Man kan følge Arup, og sige at der var en forskel i kildeudnyttelsen: Performativ/implicit versus informativ/eksplicit; men hvorfor? Og man kan omvendt — som det her er argumenteret — plædere for, at Arups kritikere helt klart forstod, hvad han gjorde — og tog afstand; men hvorfor? Svaret får man først, når man anskuer virkeligheds-, historie- og videnskabssynet under eet, og svaret er: Fordi de ikke var enige i »helhedsopfattelsen«.

Det vil naturligvis være forkert at overse, at debatten også havde rent personlige over- og undertoner. Det danske historikermilieu på den tid var en lille verden, hvor nid og nag, smålighed og personlige magtkampe havde gode vækstvilkår, og Arup selv havde aldrig holdt sig tilbage på det punkt heller. Vi har tidligere strejft den årelange polemik med Aage Friis, som Arup indledte, da han i 1919 tiltrådte som redaktør af Historisk Tidsskrift.^{56a} Vi har set at Arup her valgte sig en videnskabsteoretisk slagmark, og det er da også let at påvise, at Friis var inspireret af tyskeren Friedrich Meinecke og Arup af franskmændene Seignobos, altså en hermeneutiker versus en positivist. Men der er også i det foregående blevet sat spørgsmålstejn ved rækkevidden af de metodiske forskelle i praksis, og man skal vel næppe heller overse, at konflikten også havde rent personlige årsager. I 1913 ved besættelsen af Fridericias professorat var Arup blevet vraget til fordel for Friis, og selv om Arup i 1916 blev Erslevs efterfølger bærer hans nekrolog over forgængeren tydeligt præg af, at der var ting han ikke kunne tilgive.^{56b}

⁵⁶ Sst. s. 259.

^{56a} Med artiklen Kritiske studier i nyere dansk historie. I. Bernstorff og Holstein. HT 9 r. I, s. 129–213. Artiklen indledes med ordene: »Næppe nogen vil modsige, at der er en iøjnefaldende forskel mellem middelalderhistorikerens og nytidshistorikerens kritiske forudbehandling af det materiale, hvorpå han bygger sin fremstilling op«.

Konflikten med Friis var imidlertid ikke den eneste Arup løb ind i. Allerede i 1924 forlod han Historisk Tidsskrifts redaktion efter et sammenstød med tre af bestyrelsesmedlemmerne: Formanden M. Mackeprang, samt Ellen Jørgensen og Axel Linvald. Ud fra det samtidige mødereferat^{56c} er det svært at lodde dybden og karakteren af dette brud, selv om det er helt klart, at arvefjenden Steenstrup lurer i kulissen. Af Arups referat, som Mackeprang i sin egenskab af formand ikke ønskede at underskrive, fremgår det, at Arup indledningsvis fik forkastet en artikel af Erik Skram, som han havde ønsket optaget i tidsskriftet. Derefter gik Arup selv i offensiven, idet han anholdt, at formanden, Mackeprang, uden at underrette sekretæren, Arup, havde anmodet professor Steenstrup om at skrive en anmeldelse af Linvalds: Kronprins Frederik. Da dette arbejdes forkastelse som doktordisputats var blevet angrebet af rigsarkivar Erslev i en kronik i Politiken, og Arup til dette blad havde udtalt, at han ville svare i Historisk Tidsskrift, ønskede han selv at anmelde Linvalds bog. Dette blev forkastet af de tre øvrige bestyrelsesmedlemmer.

På mødet led Arup imidlertid endnu et nederlag, idet han til den ledigblevne bestyrelsespost efter Fontenay, der var blevet gesandt i Island, fik forkastet sin egen kandidat til fordel for Poul Nørlund, der var formandens kandidat. Arup modsatte sig Nørlunds kandidatur, fordi denne kun havde skrevet et par anmeldelsesnotitser i tidsskriftet, og ikke engang et småstykke. Han kunne derfor efter Arups mening ikke forventes at tilføre bestyrelsen nogen arbejdskraft. På baggrund af disse beslutninger ønskede Arup ikke at fortsætte som redaktør og sekretær, idet han fremhævede, at det var blevet ham klart, hvad han ikke havde tænkt sig i 1919, at bestyrelsen dannede en fast opposition mod sekretæren, hvis arbejde derved blev forgæves.

På det følgende årsmøde i oktober,^{56d} hvor Aage Friis valgtes som dirigent, søgte Arup dels at få gennemført nogle vedtægtsændringer, der i praksis ville sikre hans position, dels stillede han modforslag til de af Mackeprang foreslåede bestyrelseskandidater Poul Nørlund og Erik Møller, idet han foreslog professor Knud Fabricius, samt Henrik Pedersen og Albert Olsen; mens Fabricius til gengæld foreslog Arup. Ved den efterfølgende afstemning sejrede formandens kandidater. Af mødereferatet fremgår desuden, at Fabricius åbenbart har søgt at spille en mæglende rolle, og netop Fabricius' holdning vidner vel om, at hverken videnskabsteoretiske eller politiske modsætninger var det udslagsgivende i disse konflikter: Fabricius var konservativ, Friis og Arup begge radikale, mens omvendt Fabricius' historieskrivning næppe ville være sluppet heldigere fra Arups pen end Friis', hvis den var blevet underkastet samme behandling. — Men det blev den netop ikke.

En dybere forståelse af de forskellige modsætninger i datidens historikermilieu

^{56b} Erik Arup: Kristian Sofus August Erslev. Festskrift udg. af Københavns Universitet 1930. Udvalgte afhandlinger II, 1977, s. 465–481. — Det er en af de mest beske nekrologer jeg mindes at have læst.

^{56c} »Protokol for Dansk Historisk Forenings Bestyrelses- og Årsmøder. Påbegyndt 1919«. (Protokollen er i den til enhver tid siddende sekretærs varetægt). Bestyrelsesmøde 23. juni 1924.

^{56d} Sst. Årsmøde den 10. oktober 1924.

vil kræve en række i den sidste ende måske ikke særlig interessante personalhistoriske studier. Når jeg alligevel har dvælet så forholdsvis længe ved dette aspekt er det imidlertid for at vise, at disse forskellige konstellationer *ikke* var af afgørende betydning for kritikken af Danmarkshistorien. Det var således mægleren Fabricius, der gav en langt skarpere og mere afstandtagende kritik, end den af Arup vragede bestyrelseskandidat Poul Nørlund. Og det er da også min opfattelse, at fagfællernes kritik af bind I, den som i det foregående har været gjort til genstand for en nærmere analyse, dels lå på et meget højt plan, dels lå inden for de rammer der nu engang er gængse, når det drejer sig om historiske værker. Der var jo dog også megen anerkendelse at hente i anmeldelserne. Men som fagets traditioner nu engang er, fylder rosen altid langt mindre end risen. Det er imidlertid en kendsgerning at tonen *herefter* blev skarpere. Arup holdt sig ikke tilbage, men kom med et udfald mod hele den danske historikerverden i 1. bind af Scandia. Et udfald, der førte ham ind i en lang og opslidende polemik med Vilh. la Cour, en polemik der blev genoptaget ved fremkomsten af 2. bind af Danmarkshistorien. I det hele må det siges, at tonen i kritikken af 2. bind var blevet skarpere, men indholdsmæssigt bragte den intet nyt, de afgørende ting var sagt i 1925, og ingen af parterne havde tilsyneladende nærmet sig hinanden.⁵⁷

De foranstående sider har på ingen måde ydet Arups værk retfærdighed, det har imidlertid heller ikke været hensigten at give en analyse af forfatterskabets struktur og indhold, dets egentlige storhed. En sådan analyse er som omtalt fornyligt gennemført af Ladewig Petersen.⁵⁸ Jeg har heller ikke prøvet at analysere forfatterskabets normer og værdier og disses funktion i fremstillingen selv om det var en fristende opgave; end mindre har jeg fordristet mig til en realkritik af Danmarkshistorien, der ligger ganske uden for min kompetence. Hvad jeg derimod har forsøgt er en indkredsning af forfatterskabets egenart, en historiografisk placering af værket, og jeg skal ikke nægte, at det er de sidste linier i Jens Chr. Manniches tidligere omtalte artikel, der har inspireret mig hertil:⁵⁹ »Arups sondring viser således efter min opfattelse hen til ikke blot en forskel i metodiske synspunkter, som Arup selv opfatter det, men til en langt mere dybtgående forskel i grundlæggende syn på, hvad historievidenskaben og dens opgaver er. Det brud, der herved afsløres, får dermed en langt mere fundamental karakter, end man måske tidligere har været tilbøjelig til at mene om det«.

På de foregående sider har jeg søgt at påvise, at Arup *var* anderledes, og *hvordan* han var anderledes; det er imidlertid et spørgsmål, hvordan man skal håndtere Manniches udtalelse: af »fundamental karakter«. Arups Danmarkshistorie

⁵⁷ Se herom Vilh. la Cour: Professor Arup og Sandheden. En Dokumentation, Kbh. 1928; samme: Lukkede døre (3. bind af erindringerne), Kbh. 1956, og La Cours kronikker og polemik med Arup i Dagens Nyheder 23.4., 3., 4., 7., 12. og 17.5. samt 1. og 2.6.1933. Og kritikken af 2. bind: Jørgen Bukdahl: Udsyn over dansk litteratur, Dansk Udsyn, 13. årg. 1933; Povl Engelstoft: Bogens Verden, 14. årg. 1932; Knud Fabricius: HT 10 r. II, (1932-1934); Henning Kehler: Erik Arup, Elleve Danskere og een Nordmand, København 1934; Marius Kristensen: Højskolebladet, oktober 1932; Ingvar Nielsen: Arup, Folkeskolen 1932; Carl Rasmussen: Arups Danmarkshistorie, Folkeskolen 1937 og 1938. Curt Weibull: Danmarks Historie 1282-1925, Scandia VI, 1933, samt for bind III's vedkommende C. O. Bøggild-Andersen: Historisk Tidsskrift 11 r. V (1957).

⁵⁸ Ladewig Petersen, anf. arb.

⁵⁹ Jens Chr. Manniche, anf. sted, s. 259.

var stimulerende, provokerende og inspirerende, ikke mindst for den generation af studenter, der kendte ham personligt. Men var han også skoledannende i egentlig forstand? Jeg tror svaret er nej, men det kommer i høj grad an på hvad man forstår ved skole, eller som det i det foregående er kaldt — paradigme. Ladewig Petersen har som omtalt hævdet, at man kan tale om et »arupsk paradigme«, og har i lyset heraf analyseret Albert Olsens og Astrid Friis' forfatterskaber, og konstateret, at de begge står i dette arupske paradigme, men samtidig nærmer sig grænserne for det. Hvis man ved paradigme forstår en forklaringsmodel, in casu Arups økonomisk-historisk-politiske fortolkningsramme, har Ladewig Petersen utvivlsomt ret. Men hvis man, som det er sket i det foregående, vil argumentere, at et paradigme er en helhedsopfattelse, omfattende både virkelighedssyn, historiesyn og videnskabssyn, tror jeg ikke synspunktet kan opretholdes.

Om Albert Olsen kan Ladewig Petersen således skrive, at han tidligt i 1930'erne lagde visse sider af Arups almentgyldige, empiriske normer bag sig og i stedet betonedede samtidens normer som vurderings- og forståelsesgrundlag, noget Ladewig Petersen betegner som tydeligt hermeneutiske træk.⁶⁰ Medens han om Astrid Friis skriver, at hendes tilbøjelighed til generalisation af almentgyldige lovmæssigheder var mindre fremtrædende end hos Arup, samt at hun i sine senere år fjernede sig bevidst og betydeligt fra Arup.⁶¹ På samme måde har Jens Henrik Tiemroth påvist et brud i Aksel E. Christensens forfatterskab, hvor Kongemagt og Aristokrati repræsenterer den definitive frigørelse fra Arup.⁶² De frigjorde sig således alle gradvist fra Arups favntag, og hvad mere er — ingen af dem eller deres samtidige fagfæller synes på noget tidspunkt at have taget del i hans revisionistiske grundopfattelse af historiens væsen og funktion.

Hvis man ser på Arups metodiske synspunkter i snæver forstand: levnsslutning bør foretrækkes frem for beretningsslutning, er der naturligvis ingen tvivl om, at disse retningslinier nu er alment akcepteret. De blev imidlertid heller ikke principielt forkastet af hans samtid, og må vel snarere ses som en logisk videreudvikling af Erslevs synspunkter, eller som Bøggild-Andersen skrev om Lauritz Weibull: »Den erslevske kritik sat på spidsen«.⁶³ Det er da også en kendsgerning at Erslev gav opfattelsen sin tilslutning allerede i 1911.⁶⁴ Men ser man på metodens anvendelse i det videre perspektiv, inden for rammen af virkeligheds- og historiesynet, må konklusionen, som vi har set blive en anden. I en lang række enkeltspørgsmål har Arups synspunkter vist sig frugtbare og impulsgivende, men hans »helhedsopfattelse« har ingen købt.

Vi er derfor tilbage til det spørgsmål om Arups forfatterskab fik paradigmatisk effekt, og svaret er svært at give. Det er min opfattelse, at Arup står fast placeret i den kritiske tradition, hvis grundsynspunkter han videreudvikler og perfektierer. Heller ikke hans materialistiske historiesyn var nogen fundamental anstødssten især da det jo ikke var konsekvent gennemført men optrådte side om side med en politisk fremstilling. Hans virkelighedssyn, hans opfattelse af tingenes sammen-

⁶⁰ Omkring Erik Arup, anf. sted, s. 170.

⁶¹ Sst., s. 174.

⁶² Jens Henrik Tiemroth, anf. arb.; samt samme: Et historiesyn: Aksel E. Christensen. 1066, 6. årg., nr. 3, dec. 1976, s. 3-22.

⁶³ Bøggild-Andersen, anf. arb., s. 114.

⁶⁴ Jvf. Ladewig Petersen, anf. sted, s. 150-152.

hæng og verdens almene beskaffenhed og de konsekvenser dette fik for hans opfattelse af historiens væsen og funktion, nærmede ham derimod i den grad mod paradigmets grænser, at det gav genlyd. Jeg vil derfor mene, at Arups Danmarks-historie er at betegne som en »brudsituation« for det kritiske paradigme i dansk historieskrivning.⁶⁵ Men paradigmet holdt — én svale gør ingen sommer.

Meget senere, i 1938, da han var en bitter mand, skrev Erik Arup om situationen i dansk historievitenskaber: »Da Steenstrup døde 1935, over 90 år gammel, var han fuldstændig sejrherre, fordi det næste og næstnæste slægtled af danske historikere sluttede helt op om ham og lod ham i de sidste 10 år af hans liv aldeles beherske vort eneste videnskabelige historiske tidsskrift.«⁶⁶ Mens omvendt E. Ladewig Petersen skriver, at dansk historisk forskning i første halvdel af det 20. årh. helt beherskes af Arups skikkelse, symbolsk afgrænset af magisterkonferensen i 1901 og hans død i 1951.⁶⁷ For mig at se, er begge iagttagelser imidlertid forkerte, forstået sådan, at både Arup og Steenstrup var syntesehistorikere, ideologiske historikere med Nilssons ordvalg, der skrev historie ud fra en helhedsopfattelse, en opfattelse af hvordan verden i almindelighed hænger sammen og er beskaffen. Altså med udgangspunkt i en *videnskabsekstern* problemstilling. Mens i hvert fald Arups elever og deres elever igen snarere er blevet ledet af *videnskabsinterne* problemstillinger.

I de seneste år har kritikerne af historieforskningens nuværende (bedrøvelige?) stadi i kongeriget hævdet, at misèren skyldes de fremherskende *kildestyrede* undersøgelser.⁶⁸ Jeg ville imidlertid foretrække betegnelsen *forskningsstyrede* undersøgelser. Man kan selvfølgelig diskutere, om der overhovedet er tale om en misère, og det vil jo altid blive et fortolkningsspørgsmål. Men hvis man mener, at historien bør have en plads i den aktuelle samfunds- og kulturdebat og udtale sig om menneskets vilkår i en omskiftelig verden, er der vel tale om i det mindste — et problem. Sådan som historiens situation tegner sig idag, må man imidlertid efter min opfattelse hævde, at det hverken var Steenstrup eller Arup, men Lauritz Weibull, der sejrede. Lauritz Weibulls videnskabsideal var empirisk, i høj grad naturvidenskabeligt inspireret. Han veg — i modsætning til Arup — tilbage for de store sammenfattende synteser, og foretrak logisk sammenhængende, dybdreborende analyser på et begrænset område og i virkeligheden på et ofte mangelfuldt teoretisk grundlag.⁶⁹ På den vis havde han således mange lighedspunkter med

⁶⁵ Om betydningen af »brudsituationer« i paradigmatiske sammenhæng, se min artikel: 60-ernes dilemma. Noget om at skrive historie. Fortid og Nutid, XXVI, s. 379–389. — Jeg er altså her enig med Kristiansen og Rahbek, jvf. ovenfor s. 482.

⁶⁶ Historie ved Københavns Universitet 1537–1937, Scandia XI, 1938, s. 13; Udvalgte afhandlinger II, s. 357.

⁶⁷ E. Ladewig Petersen, anf. arb., s. 139.

⁶⁸ Se f. eks. Kristof K. Kristiansen og Jens Rahbek Rasmussen, anf. sted, s. 525 og 526, og Hanne Eriksen m. fl. anf. arb.

⁶⁹ Om Weibull se Rolf Torstendahl: Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920, s. 335–366; Birgitta Odén: Lauritz Weibull och forskarsamhället, Lund 1976; og samme: Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning, Scandia 1975, s. 5–29. Se endvidere Inge Skovgaard-Petersen, anmeldelse af Rolf Torstendahl, HT 12 r. II, 1966, s. 159–165; og Jens Henrik Tiemroth: Et historiesyn: Aksel E. Christensen, anf. sted, s. 6–9 og 12–14.

Erslev,⁷⁰ til gengæld var hans kildekritiske synspunkter — som Arups — langt mere radikale, men ikke derfor nødvendigvis væsensforskellige.⁷¹ Det kritiske ideal Weibull stod for, var derfor på mange måder identisk med Arups. Også denne drømte jo om »at gøre historie til en eksakt videnskab som lægevidenskab, og [om] metoder til at måle store mænds indsats og ideernes betydning og selvstændighed«;⁷² han kombinerede imidlertid dette ønske med et krav om en »helhedsopfattelse«,⁷³ og han hentede i praksis denne helhedsopfattelse uden for sin videnskab, fra sit liv som borger i det danske samfund.

Det er dette sidste hans elever og deres lærlinge har forladt. Vi har hovedsageligt hentet vore problemstillinger fra *forskningsdiskussionen*, altså *videnskabsinternt*. Enhver disputats med respekt for sig selv (og som regel også et speciale i historie) tager sit udgangspunkt i forskningens nuværende stade, og definerer sine problemstillinger her udfra. Det betyder positivt en stadig større og mere nuanceret kortlægning af et vist erkendelsesområde, men selve området er givet på forhånd, nemlig med den forsker man vælger som udgangspunkt for sin historik. Sagt på en anden måde: Der er tale om paradigmatisk normalvidenskab. Det negative ved fremgangsmåden er jo imidlertid, at der er indbygget en fare for, at forskningen samtidig fjerner sig mere og mere fra det omgivende samfund og dets problemstillinger, og det er da også karakteristisk at historievitenskaben i de senere år har mødt samme kritik som naturvidenskaben for manglende samfundsengagement.

Men lykkeligvis er dette ikke hele sandheden. Det Erslev/Arup/Weibullske naturvidenskabelige ideal gennemtrængte aldrig på noget tidspunkt hele den danske historikerverden, og for den sags skyld heller ikke Erslevs⁷⁴ og Arups egen produktion. Desuden kan man fra slutningen af 30'erne og i hvert fald fra 50'erne iagttage et opgør med de naturvidenskabeligt/positivistiske tendenser indenfor faget;⁷⁵ uden at dette imidlertid får konsekvenser for samfundsengagementet før en ny generation i slutningen af 60'erne og begyndelsen af 70'erne sætter fingeren på dette punkt — uden dog selv at kunne løse problemet tilfredsstillende.

Arup kæmpede — på sin egen måde — med det problem, hvordan man forener videnskab og samfundsengagement. Han løste ikke problemet, udfordringen er der stadig.

⁷⁰ Om Erslev se f. eks. Inga Floto, *Problematik af objektivitet*, anf. sted, og henvisningerne der.

⁷¹ Jfr. ovenfor s. 496.

⁷² Aksel E. Christensen, nekrolog over Erik Arup, HT 11 r. III, s. 780.

⁷³ Den klassiske formulering findes i anmeldelsen af Will. Christensen: *Dansk Statsforvaltning* i det 15. årh. HT 7 r. IV, s. 545: hvor han bebrejder Christensen »fastholdelsen af det overleverede og manglen af en gennemført helhedsopfattelse«. *Udvalgte afhandlinger*, I, s. 401.

⁷⁴ Jvf. note 67.

⁷⁵ Centralt placeret er her efter min opfattelse Povl Bagge, ikke alene gennem sin produktion, men primært gennem sin virksomhed som universitetslærer. — Om Aksel E. Christensens udvikling se Jens Henrik Tiemroth: *Et historiesyn*, anf. sted.